

E.J. ZÜRCHER’İN “MİLLİ MÜCADELE’DE İTTİHATÇILIK” KİTABI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR ÇÖZÜMLEME TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASINDA KEMALİST DÖNEM; SÜREKLİLİK Mİ, KIRILMA MI?

Mustan Şahin *

İkin genel bir çerçeve çizmek gerekirse... E.J. Zürcher, kitabının temel tezi veya ana düşüncesi olarak; Milli Bağımsızlık Savaşı üzerinde, sanıldığıının ötesinde İttihatçılık’ın son derece etkin ve belirleyici bir rol oynadığını ileri sürüyor. “Resmi-ortodoks” yaklaşımların halen egemenliğini sürdürdüğüne işaret ettiği Türk tarih yazıcılığının, bu gerçekliği ya bilerek çarpıttığını ya da görmezden gelerek atladığını vurguluyor. Nitekim 1919 ile 1926 yılları arasını kapsayan süreç, Zürcher’e göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (İTC) içinden süzülüp gelmiş olan Kemalist hareketle, aynı yapının uzantıları sayılabilecek diğer siyasal akımların adeta örtük bir mücadelesine tanıklık etmektedir. Dolayısıyla Atatürk dönemi, İttihatçı dönemden belirgin bir kopuşu yansıtmamaktadır; tersine yadsınamaz bir süreklilik söz konusudur.

Ancak yazarın, 1926’ya kadar uzandırdığı ve İttihatçılık’ın varisleri arasındaki bir “iç hesaplaşma” diye teşhis ettiği siyasal gelişmeleri, salt bir otorite veya önderlik kavgası biçimine indirgeyerek, meselenin “düşünsel farklılaşma” boyutunu biraz ihmal ettiğini gözlemleyebilmek mümkün. Aslında Zürcher’in ortaya attığı tezi güçlendirecek, temellendirecek bulguların daha ziyade bu alanın dışında yoğunlaşmış olduğuna bakarsak, yapılan eleştiriyi kısmen hafifletmek gerekebilir.

* DTCF

Gözlerden kaçmayacak bir ayrıntı olarak da şu eklenebilir: Eser, İttihatçılık eğiliminin hem Birinci Grup ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), hem de muhalif oluşumlar üzerindeki etkinliğini 1920'den 1926'ya kadarki evrede gayet geniş bir anlatımla betimlemeye çalışmış ilk önemli inceleme olma iddiasını taşımasına karşılık, başlığın sadece "Milli Mücadele" dönemiyle sınırlandırılması, doğrusu içerikle örtüşmez bir görüntü arz ediyor.

"Milli Mücadele'de İttihatçılık" toplam altı bölümden oluşuyor. İlk bölümde 1908 İhtilali'nin düşünsel altyapısı, gelişim aşamaları ve benimsediği siyasal amaçlar mercek altına alınıyor. İhtilale öncülük eden İTC'nin bir mensubu olarak Mustafa Kemal'in, bu hareket içerisinde ne ölçüde bir işlev gördüğü irdeleniyor.

İkinci bölümde Mustafa Kemal'in ordu ve İTC nezdinde sahip olduğu nüfuz, diğer önde gelen paşalar ve bilhassa da Enver'in konumuyla karşılaştırılarak belirlenmeye çalışılıyor. İstisnai bir örnek olan ve askerlikte olağanüstü bir tırmanış gösteren Enver dışarıda tutulursa, Mustafa Kemal'in terfi durumunun hızlı mı, yoksa yavaş mı ilerlediği; yine onun bir müddet sonra Enver'in gölgesinde kalarak siyasal konulardaki etkisini niçin yitirmeye başladığı; muhalif kimliğine ve açıktan Enver'e cephe almasına karşın neden tasfiyeye uğramaktan kurtulup mevkiini sağlamlaştırabildiği gibi can alıcı sorulara bu bölümde yanıt aranıyor.

Kitabın ana temasına tekabül eden konulara ise üçüncü bölümden itibaren değiniliyor. Milli Mücadele'nin gelişiminde İttihatçıların sağladığı katkıların önemini vurgulayan bu bölümde, İTC ile somut bağı bulunan yeraltı örgütleri ve kültür kurumları tarafından uygulanan halkı bilinçlendirmeye dönük propagandaların ve Anadolu'da bir direniş hareketi vücuda getirmek için yapılmış hazırlıkların ne gibi sonuçlar doğurduğuna dikkat çekiliyor. Bağımsızlık Savaşı'nı yönetecek kadroların İstanbul'dan Anadolu'ya geçişinde, asker temini ve cephe sevkiyatında, yerel çapta faaliyet gösteren derneklerin açılışında İttihatçıların yürüttüğü çalışmaların ne kadar büyük bir payı olduğu gözler önüne seriliyor. Yine bu bölümde hayli yankı uyandıracak bir saptama, daha doğrusu bir tahmin, bir iddia ortaya atılıyor. O da İTC önderlerince Çanakkale Savaşı esnasında şekillendirilen ve boğazın yarılarak başkent İstanbul'un düşürülmesi ihtimali karşısında, Anadolu merkezli bir direniş hareketi başlatmayı öngören bir "kurtuluş planı" hazırlandığı yönünde, Zürcher'in yapmış olduğu çıkarımdır. Ona göre, 1919-1920 koşullarında bu ihtimal artık fiili bir gerçekliğe dönüştüğü içindir ki, plan raflardan indirilip yürürlüğe konulmuştur. Milli Mücadele'de görev üstlenmiş bütün komutanlar söz konusu plandan şöyle veya böyle haberdar olmuşlar ve elbirliğiyle ona uygun davranmışlardır. Ancak anlaşılacaktır ki bu iddia güçlü kanıtlarla desteklenmemekte ve abartılı bir varsayım olarak algılanabilecek düzeydedir. Oysa Zürcher, Milli Hareket üzerindeki İttihatçılık izlerini, tatmin edici veriler ışığında zaten gün yüzüne çıkarmaktadır ki, böylesine "gizli" planlardan bahsetmesine hacet yoktur. Yazar muhtemelen konunun inandırıcılığını yükseltmek, pekiştirmek kaygısı gütmüş olmalıdır.

Dördüncü bölümde ise Mustafa Kemal eksenli değerlendirmeler ağırlık kazanıyor. Onun İstanbul'daki siyasal çözüm arayışları, mandacılıkla ilgili düşünceleri, Vahdettin ve İstanbul hükümetiyle girdiği münasebetler, İttihatçı yeraltı birimleriyle kurduğu temaslar bir bir işleniyor. Bağımsızlık Savaşı'nın başına geçebilecek en elverişli ve hatta seçeneksiz kişinin, o durumda neden Mustafa Kemal olduğu burada tartışılıyor. Zürcher üçüncü bölümde, vardığı yargıya keskinlik katarak şunu savunuyor: Nasıl ki İttihatçılar işgallere karşı Anadolu'da el altından bir direniş hareketinin tohumlarını ekmişlerse, şimdi o hareketi taşıyacak önder kişiliği de tayin ediyorlardı. Evet, Mustafa Kemal başka beklentiler uğruna, İtilaf Devletleri'nin onayı ve sultanın güveniyle Anadolu'ya gönderilmişti. Ama onun kendisine yüklenen görevin dışına çıkıp Milli Mücadele'nin toparlayıcı ve yürütücü ismi olarak bambaşka bir maceraya atılabilmesini sağlayan güç, işte sözünü ettiği İttihatçı yeraltı birimleri ve özellikle de “Karakol Cemiyeti” olmuştu.

Beşinci bölüme gelince... Bu bölümde Milli Hareket içerisindeki rakip iktidar odaklarının, Mustafa Kemal ve onun çevresinde kümelenmiş kimselerden oluşan ege-men siyasal otorite eliyle sindirilip saf dışı bırakılmasına yol açan olaylar sıralanıyor. 1920'de Karakol Cemiyeti'nin dağıtılması, öte yandan Enver'in yarattığı tehlikenin 1921'de savuşturulması ve meclis çatısı altındaki Enver taraftarlarının hizaya getirilmesi; sol muhalefetin ise evvela “güdümlü” bir çizgiye çekilip baskılanması ve ardından temelli etkisizleştirilmesi gibi çalkantılı gelişmeler, beşinci bölümün kapsamına giriyor. Mustafa Kemal'in cumhuriyeti ilan ederek laik bir düzene geçmek ve tek adam yönetimi kurmak isteyebileceğinden derin kaygılar duyan liberal-muhafazakârların, ayrıca onun ekonomik bağımsızlıktan feragat edip ülkeyi Batı kapitalizmine eklemeyeceğini sezinleyen radikal solcuların ve de Mustafa Kemal'e karşı Enver'in önderliğini arzulamakta direten bazı İttihatçıların bir bileşkesi niteliğinde tebarüz etmiş ve Milli Mücadele döneminde Kemalistleri haylice uğraştırmış bir muhalif zemin olarak II. Grup'un meclis dışına süpürülmesi, yine aynı bölümde ele alınıyor. Zürcher bu noktada, Türk tarihçilerinin genellikle üzerinde pek fazla kafa yormadıklarını düşündüğü bir konuya, 1923 İttihatçı kongresine dikkatleri yöneltiyor ve İttihatçıların bellerini yeniden doğrultabilmek için başvurdukları bu son hamlenin de Mustafa Kemal tarafından nasıl kolayca püskürtülebildiğini ortaya koyuyor. Ondan sonra sıra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) olayına geliyor. Mustafa Kemal ile birlikte Bağımsızlık Savaşı'nın ön saflarında yer almış, onunla mecliste aynı grup içerisinde siyaset yapmış ünlü komutanların ve İTC kökenli daha pek çok kişinin kuruluşunu gerçekleştirdiği bu partinin program ve ilkeleri üzerinde duruluyor. Yerleşik kanının tersine, TCF'nin “gerici” bir parti sayılamayacağı anlatılıyor. Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili siyasal deneyiminin sonunu getiren TCF'yi kapatma kararının ise aslında hiçbir meşruluğu bulunmayan ve muhalefetin hep-ten biçilmesine yönelik zorbaca bir uygulama olduğu değerlendirilmesi yapılıyor.

Son olarak altıncı bölüm tamamen İzmir suikastıyla ilgili yargılamalara ayrılıyor ve

yazar bu kısımda noktayı koyuyor: Kemalist yönetim başından beri hesaplaşma halinde bulunduğu üç muhalif unsur, yani 1921’de Meclis’te epey gürültü koparan Envercileri, 1923’te bir kongre toplamaya kalkışarak siyasal otoriteye tedirginlik salan İttihatçı zevatı ve de orduyu her an etkileyip kışkırtabilecek bir saygınlığa sahip olduklarından kuşku duyulmayan TCF’nin öncü kadrolarını tasfiye etmek için 1926’daki davaları önemli bir fırsat olarak görmüştür. Öyle ki ilk bakışta Zürcher’in iyimser bir kurgusuna dayandığı izlenimini verecek şekilde burada, suikastın daha çok “münferit” bir suç girişimini andırdığı belirtiliyor. Ancak mevcut yönetimin mevzuu saptırarak siyasal bir temizlik hareketinin önünü açtığı vurgulanıyor.

Sonuç başlığı altında ise toplam altı bölümde incelenen konuların düz ve yüzeysel diyebileceğimiz bir özetiyle karşılaşıyoruz. Yazar bu kısımda, arkada kalan altı bölümdeki en hassas ve altı çizilesi cümlelerin adeta bir tekrarını sunuyor. Her şeye rağmen bu gibi önemli ayrıntıların yanında, yeteneğimizi zorlayarak araya serpiştirdiğimiz bazı eleştiriler, elbette bilimsel açıdan kitabın değerinin yüksek olduğunu teslim etmekten bizi alıkoyamıyor...

Zürcher kitabın girişinde 1908 Jön Türk İhtilali’ne kadarki çağdaş dönemde Türkiye’nin yaşadığı belli başlı siyasal, toplumsal ve düşünsel gelişmelere ayna tutmak suretiyle asıl odaklanmış olduğu tarihsel kesitin (1908-1926) arka planını resmetmeye çalışıyor. Öncelikle Tanzimat dönemine özgü düzenlemelerin ne anlama geldiğini sorgulayarak işe başlıyor. Zürcher’e göre Tanzimat, ülke yönetimini çağa uygun kılmak ve merkezileştirmek amacıyla II. Mahmut devrinde yaşama geçirilen yenilikleri her alanda genişleterek sürdürmüştü. Ulaşım-haberleşme olanaklarının iyileştirilmesi, yeni bir idari bölümlendirmenin kabulü, iltizamın lağvedilip doğrudan vergilendirme yöntemine geçilmesi, vakıfları devlet denetimine sokarak ulemanın ekonomik nüfuzuna darbe vurulması, şeri mahkemelerin yanına bir de laik nitelikli mahkemelerin eklenmesi... Bütün bunlar çağdaşlaşma ve merkezileşme davasının birer parçasıydı. Böylece feodal ve dinsel unsurların etkinliği zayıflamış, bürokrasi Osmanlı’da hiç olmadığı kadar güç kazanmış, yazarın deyimiyle devlet “otoriter-monolitik” bir yapıya bürünmüştü. Bürokrasi (Babıâli bürokrasisi) 1839’dan 1871’e dek ülke yönetiminde ağırlığını iyiden iyiye hissettirmiş, saray çevresini bile ikinci plana itmişti.

Tanzimat iktisadi anlamda ise serbestleşme politikalarını şiar edinmiş, yeni bir ticaret sözleşmesi ve kanununu uygulamaya koymuştu. Fakat görülmektedir ki Zürcher bu konu hakkında tek bir cümleyle yetinmekte ve salt ticareti geliştirmek kaygısından söz etmektedir. Bu düzenlemenin, Osmanlı’nın yarı sömürge bir ekonomik yapıya sürüklenmesine neden olduğu yönünde bazı düşünürler son derece kapsamlı metinler yazma ihtiyacı duymuşken, Zürcher’in konuyu fevkalade bir ilgisizlikle geçiştirmesi galiba bir tercih olmalıdır. Yine bu tutumu yazarın bir diğer hacimli kitabında, “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”nde de görebilmek mümkündür. Öyle ki Zürcher, Tanzimat’a karşı tepki biçiminde filizlenen aydın muhalefatinin, Tanzimatçı ekonomiye yönelttiği eleştiri-

lere pek değinmemeyi yeğliyor. Bürokratik kesimin Batılı kimliği ve kitlelerden kopukluğu nedeniyle Türk-Müslüman halkta büyük bir hoşnutsuzluğun ortaya çıktığını, onun ötesinde Tanzimat düzenini sarsan en etkili muhalefetin ise toplumsal kökeni bürokrasiye dayanan ve “Yeni Osmanlılar” diye adlandırılan aydınlar tarafından sergilendiğini ifade ediyor. Bu hareketin “milliyetçi-liberal” düşünce çerçevesinde şekillendiğini ve Tanzimat baskıcılığına karşı daha fazla özgürlük için mücadele ettiğini bildiren Zürcher’in, önermeyi örtük olarak “Batıcılık-muhafazakârlık” ve belirgin biçimde de “otoriterlik-demokratlık” çelişkisi üzerine oturttuğunu söyleyebiliriz. Temel karşıtlığı, emperyalizm-az gelişmişlik eksenine yerine, otorite ve demokrasi kavramları doğrultusunda özümseme çabası, yazarın düşünce dünyasını okuyabilmek açısından hayli aydınlatıcı olmaktadır.

Yeni Osmanlıların tutucu eğilimlerine de sıkça atıfta bulunan Zürcher, Batı uygarlığının özünde İslami etkiler arayan ve meşruti düzenle İslamiyet’i bağdaştırmaya çalışan aydınların, bu düşünceye içtenlikle inandıklarını ve fakat onu benimserken faydacı bir yaklaşım içine girdiklerini kaydediyor. Zira onun teşhisiyle Yeni Osmanlılar, bu sayede hem Türkiye’nin Batı uygarlığına asla katılamayacağını öne süren ve Osmanlı-Türk toplumunu uygarlık dışı sayıp aşağılayan Batılı kafaya, hem de her türlü yenilik girişimine amansızca direnç göstermekte gecikmeyen şeriatçı halka hitap etmeyi hedeflemişlerdi.

Beri taraftan ilgi çekici bir nokta olarak, Zürcher’in Abdülaziz devrine ilişkin değerlendirmelerini önemli bulmamak olanaksız. Ona göre 1871’de Ali Paşa’nın ölümüyle tüm dizginleri elinde toplamaya başlayan Abdülaziz, yenilikçi yönelime set çekmeyi denemiştir. Avrupa’dan ülkeye dönmek için ikna edilen aydınlar bu dönemde ciddi baskılara maruz bırakılarak dizginlenmişler, adeta nefes alamaz hale getirilmişlerdir. Sultanın bir ihtilal hareketi sonucu tahttan indirilmesiyle noktalanmış beş yıllık süreç, o bakımdan Zürcher tarafından “gerici yıllar” diye nitelendirilmektedir. Bu ölçüde katı bir yönetimin kurulabilmesini, Abdülaziz öncülüğündeki tutucu devlet adamlarının Rus desteğini arkalarına almalarına ve Almanya karşısında müthiş bir hezimet yaşayan Fransa’nın Türkiye üzerindeki etki kaybına bağlayan yazar, böylece Osmanlı iç siyasetindeki değişim ve dalgalanmaları sömürgeci devletler arasındaki güç dengeleriyle ilişkilendirmekte tereddüt etmiyor. Aynı şekilde 1839 ile 1856 düzenlemelerinin, gözetilen toplumsal ihtiyaçlar dışında, yabancı telkinleriyle de doğrudan bağlantılı olduğunu anımsatıyor.

Ama kitapta Abdülhamit’e dair yorumlar çok daha çarpıcı gözükmektedir. Zürcher, Abdülhamit döneminin çağdaşlaşma yolunda bir duraklama veya geri gidişi simgelediğini dile getiren, aşırı eleştirel yaklaşımlara katılmadığını açıklıyor. Tanzimat’ın ilanından itibaren ivme kazanan yeniliklerin, onun zamanında, sanıldığının aksine kesintiye uğramadığını, hatta doruklaştığını; açılan çok sayıda okul ve ulaşım-haberleşme alanındaki atılımlarla birlikte yeniliklerin seçkin, dar bir tabakaya hapsolmaktan kurtulup toplumun genelini etkisi altına alacak boyutta yaygınlaştığını vurguluyor. Ardından şu

kaniya varıyor: Nasıl ki Yeni Osmanlılar Tanzimat uygulamalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmışlarsa, Türkiye'nin yakın geçmişinde büyük izler bırakmış olan "Jön Türk" hareketini de Abdülhamit döneminin bir uzantısı ve sonucu saymak icap eder. Eğer Tanzimat ile Abdülhamit dönemleri arasındaki bir farklılığa işaret etmek isteniyorsa, Zürcher açısından, yönetim merkezinin hükümet binasından saraya kaydırılmış olmasını zikretmek kâfidir...

Bizce bu yaklaşım tartışma götürür bir niteliktedir ve yazarın kitabında esas aldığı liberal bakışın, yine kendisi tarafından yadsınması anlamını taşımaktadır. Bir kere anlaşılamayan husus şu olmaktadır. Abdülaziz'in iş başında bulunduğu 1871-1876 yıllarının gerici bir süreç biçiminde betimleyen Zürcher, bu tanımlamaya gerekçe olarak Abdülaziz'in özgürlükleri rafa kaldıran, baskıcı bir zihniyeti temsil etmesini göstermiş; onun dönemine rastlayan birtakım teknik ilerlemelerden de hiç bahsetmemiştir. Mademki müstebit olmak gericilik yaftasını yemek için yeterli bir sebeptir; öyleyse bu yaftayı müstebitliğiyle ün salmış, tabiri caizse o sığfata en fazla layık görülen bir padişahıan, Abdülhamit'ten esirgemek nesnellikle ne ölçüde bağdaşır? Okul açmak, ülkeyi demiryollarıyla donatmak veya telgraf hatları döşemek çağdaşlaşmacılıkla özdeş tutulacaksa, o halde niçin Yeni Osmanlılar ve ardılları Jön Türkler mevcut düzene başkaldırmışlardı? Tanzimatçıların ve Abdülhamit'in ekonomi ve dış politika anlayışı, İslamiyet ve Batı uygarlığıyla ilgili görüşleri, buna karşılık Yeni Osmanlı-Jön Türk muhalefetince getirilen eleştiri ve itirazlar derinlemesine tahlil edilmeden, bu güçler arasındaki tarihsel kapışmayı algılamakta pekâlâ güçlük çekilebilir; "sürekliliği" yakalamak istenirken "aynılaştırmak" yanılığısına düşülebilir.

Zürcher giriş kısmının sonlarına doğru varılırken, bu kez Jön Türk hareketinin oluşumu ve faaliyetlerini anlatmaya koyuluyor. Bu bağlamda hareket içerisinde uç veren farklı siyasal görüşleri masaya yatırıyor. Osmanlı-Müslüman kimliğine dayalı bir milliyetçilik güden ve dış müdahalelere hoşgörüle bakmayan, merkezizetçi eğilimlere sahip Ahmet Rıza'nın başını çektiği kanatla; diğer tarafta Prens Sabahattin'in önyak olduğu, özel girişimciliği kalkınmanın itici gücü sayan, İngiliz tarzı bireyci eğitimle toplumun uygarlaşabileceğini varsayan, yabancı sermaye ve dış müdahaleler karşısında oldukça esnek bir tavır takınan, "liberal" kanadın çekişmesi üzerinde duruyor. Yazar, 1902 kongresinde liberallerin ayrılma kararı alıp başka bir örgütlenmeye gitmeleri sonucu, hareketin ikiye bölündüğünü belirtiyor ve bu kopuşun Türkiye'nin yakın dönem siyasal hayatına adeta damgasını vurduğunu teyit ediyor.** Nitekim Zürcher'e göre Milli Mücadele

** Zürcher'in "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi" kitabında Türkiye'nin yakın tarihine ilişkin benimsediği dönemlendirme, bu konuda fikir verici olmak yanında fevkalade çarpıcıdır. Örneğin Zürcher 1908'den 1950'ye kadarki evreyi "Jön Türk Dönemi" diye sunmaktadır. İtiraf edilmeli ki, bu son derece özgün bir değerlendirmedir. Ama kavranmakta aciz kalınan mesele şudur: Az önce de altı çizildi, Zürcher'e göre 1902 kongresiyle birlikte farklı arayışlara yönelen rakip siyasal görüşlerin, yani Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin gruplarının ikisi de Jön Türk hareketinin birer parçası durumundaydı. O bakımdan

yıllarına gelindiğinde bile, Jön Türklerin adını andığımız ilk kanadından gelen askerler direniş hareketinin gelişiminde öncü saflarda yer alırken, Prens Sabahattin'in çizgisini izlemeyi sürdüren liberaller Bağımsızlık Savaşı'na tepkiyle yaklaşıyorlar ve İtilaf devletleriyle uyum içinde davranmaya özen gösteriyorlardı...

Zürcher daha sonra 1908 İhtilali'nin düşünsel kaynaklarını, ayrıca Mustafa Kemal'in bu hareket içerisindeki önemini incelemeye başlıyor ve süreci şöyle özetliyor: 1907 kongresi İttihatçılar arasındaki devrimci tutkuları tırmandırmış, ertesi yıl Reval'de Osmanlı'nın nasıl paylaşılacağını karara bağlayan Rus-İngiliz uzlaşması müdahaleyi kaçınılmaz kılmıştı. Derhal Abdülhamit devrilmeli, meşrutî düzene geçilmeli, gayrimüslim halkların bağlılığını pekiştirmek suretiyle ülkeyi parçalamayı tasarlayan dış güçlere geçit verilmemeliydi. Dolayısıyla ihtilalin temelinde yatan düşünceleri Osmanlı vatanseverliği oluşturuyordu... Fakat Zürcher, 1908 İhtilali'nin İttihatçıların çoğunluğu tarafından sadece Osmanlı birliğini sağlamlaştırmak değil, aynı zamanda tali de olsa "Türk milliyetçiliği"nin büyük hedeflerine ulaşmak yolunda bir sıçrama yaratmak için hazırlandığını söylüyor. Yani ihtilalin Türkçü yönelimin ilk belirtilerini dışa vurmaya başladığını öne sürüyor.

Zürcher'in bu noktada yaptığı bir başka saptama, Jön Türklerdeki düşünsel evrimin ne ölçüde faydacı bir özellik taşıdığına işaret etmekte. Zürcher'e göre İttihatçılar açısından asla vazgeçilemez kabul edilen en önemli olgu topraktı. Küçülmeyi durdurmak, ülke topraklarını olabildiğince elde tutabilmek öncelikli hassasiyetti. İttihatçılar nezdinde bunu başarmak da ancak ve ancak ülke sınırları dâhilinde yaşayan unsurları türdeş kılmak, tek bir kimlik altında eritmek ve kaynaştırmakla mümkündü. Gayrimüslimleri Osmanlılaştırmak çabası o uğurda verilen ilk deneyimdi. Balkan yenilgileri Osmanlı üst kimliğinin iflasını ilan edince gündeme İslamcılık siyaseti girmişti. Arnavut ve Arap ayrılıkçılığı İslamcı söylemin geçersizliğini kanıtladığında ise İttihatçılar bu kez Türkçülüğe sarılmışlardı... Zürcher azınlıkların kendi yazgılarını belirleme özgürlüğünü tanımadığına hükmettiği bu anlayış hakkında "maksimal çözüm" tabirini kullanıyor ve söz konusu anlayışın Kemalisterce de ödün verilmeksizin uygulandığını vurguluyor.***

yazarın yaklaşımından hareketle, 1950'de iktidarı devralan DP'yi, kökeni belirgin ölçüde Jön Türklerin liberal kanadına dayanan bir parti olarak konumlandırmak gerekmez mi? DP'nin kurucu genel başkanı Celal Bayar'ın inançlı bir Jön Türk ve Kuvva-i Milliyeci kimliğiyle öne çıktığını nasıl unutturuz? Ne ki aynı Bayar yaşamının son yıllarına rastlayan bir mülakatında, geçmişte mensubu olmakla en fazla övündüğü örgütün İTC olduğunu söylememiş midir? Diyelim ki Serbest Fırka kapanmayıp ülkede iktidara gelebilseydi ve şayet CHP muhalefete düşseydi, o zaman Jön Türk dönemini 1930'da mı sonlandıracaktık?.. Zürcher'in 1950 ile öncesinin farklılığını netleştirmeye çalışırken başvurduğu Jön Türk kavramı (ki ülkemizde liberalleşme isteği ve yönelimi 1946-1947'de CHP eliyle başlatılmıştır. 1950 yılı bu yüzden bir kırılmayı ifade etmemektedir. Bkz. Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s.273) aslında tam tersine Orbay ile Atatürk'ü, Bayar ile İnönü'yü, Gökalp ile Sabahattin'i, Akçura ile Ağaoğlu'nu... bir paydada toparlayan belki de tek siyasal mevzidir. Zürcher'in burada kullanmış olduğu terim bizce boşluktur.

*** Yeni Osmanlıcı ve İslamcı düşüncede birincil kaygının imparatorluk arazisini en geniş sınırlar

İhtilalde Mustafa Kemal'in üstlendiği rolün önemine gelince... Zürcher'e göre "egemen tarih yazıcılığı" 1908 İhtilali'nde Mustafa Kemal'in işlevini abartmakta, hat-ta hareketin asıl yaratıcısı olarak onu göstermektedir. Böylece Mustafa Kemal, Abdül-hamit istibdadını yıkan gizli kahraman kimliğiyle tanıtılmakta, yüceltilmektedir. Onun İTC'de önderlik konumuna ulaşmayı hak ettiği, ama bunun cemiyetin sivrilen paşaları ve özelde Enver tarafından gasp edildiği, engellendiği tezi işlenmektedir. Aynı yaklaşım Bağımsızlık Savaşı konusunda da kendini belli etmektedir. Direniş hareketinin doğuşu ve olgunlaşması, tümüyle Mustafa Kemal'in istenç ve kararlılığının bir sonucu biçimin-de mütalaa edilmektedir. İttihatçıların katkıları küçümsemekte veya yok sayılmaktadır. Nitekim "resmi tarihçilik"te, sürece tanıklık etmekle kalmayıp doğrudan doğruya yön veren, Mustafa Kemal haricindeki asker-sivil kişilerin anıları fazla ciddiye alınmamak-ta ve bu kaynaklardan daha çok "zararsız" kısımları ayıklanarak yararlanılmaktadır...

Anlaşıyor ki yazar resmi tarihçiliğin döneme bakışını güvenilmez buluyor ve kırpma-ıçerisinde tutmak, toprak kayıplarını en aza indirmek olduğu doğrudur. Toplumsal ihtiyaçların dayattığı bir zorunluluk olmanın ötesinde, yapılan yenilikler başlangıçta gayrimüslim azınlıkları, ardından Türkler dışındaki diğer Müslüman unsurları hoşnut kılmak; Osmanlı bütünlüğüne bağlılığı perçinlemek amacını güdüyordu. Nihayetinde 1913 yılından itibaren daha belirgin biçimde Türk milliyetçiliğini temel politik yaklaşım olarak benimsemeye başlayan İttihatçılarda bile, çağdaş milli devlete zemin hazırlayacak kurumları ve zihinsel dönüşümü yavaş yavaş inşa eden atımların yanında, İslami yönelimin güçlü belirtilerini de sezinleyebilmek mümkündü. Görünürdeki asıl hedef imparatorlukla hesaplaşmak, onun bünyesinden milli bir devlet çıkarmak değil, hem Türk dünyası hem de Ortadoğu'nun Arap çoğunluğuna sahip ülkelerine doğru yayılmacı politikalar izleyerek, Osmanlı'yı Türk ve İslam kimliği ağır basan, büyük bir sömürgeci devlet haline getirmektir. (Hatta İttihatçıların I. Dünya Savaşı sırasında İran, Afganistan ve Hindistan'da dahi ihtilal hareketlerini kamçılıamak için bazı girişimleri olmuştu. Bkz. Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, C.I, s.75-99) Kısacası Osmanlı'nın son dönem siyasasını büyük ölçüde şekillendiren bu üç akım, yenilikçi tutumuna karşın kurtuluşu mevcut düzen içerisinde aramış ve öncelikle toprak mevzuunu göz önünde bulundurmuştu. Peki, Zürcher'in dediği gibi aynı anlayış Kemalist Türkiye'ye de tevarüs etmiş miydi? Bize kalırsa Zürcher'i bu saptamaya ulaştıran dürtü, Osmanlı ile çağdaş Türkiye arasındaki değişkenliği kabul etmeyen, tersine her yönüyle tarihsel bir geçişliliği vurgulayan düşünce yapısından kaynağını almaktadır. Bu konuyu "sivil toplum" tartışmalarıyla ilişkilendirmek de doğaldır: Bürokratik egemenliğin toplumun her kesiminde ağırlığını hissettirdiği, özellikle azınlıklara kendini ifade etme hakkının pek tanınmadığı, karar alma organlarında askerlerin son derece etkin olduğu ve toprak meselelerinde en ufak bir müsamahaya göz yumulmadığı, Selçuklu ve Osmanlı'dan kalma katı bir devlet yönetimi... İşte sivil toplum tezi savunucularının pencesinden Cumhuriyet bu geleneksel devlet anlayışını yıkmamış, yerine daha Batılı ve liberal bir sistemi ikame etmek şöyle dursun, daha da güçlendirmiştir. O bakımdan örneğin Niyazi Berkes'in (Bkz. Türk Düşününde Batı Sorunu, s.89) "Tam bağımsızlık içinde aralıksız toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığı yakalamak" çabası diye özetlediği "devrimci" Kemalizm, Zürcher nezdinde azınlıklara saygı duymayan, demokrasiyi umursamayan, tepeden inmece, baskıcı ve tekçi bir kafa yapısını simgelemektedir. Ne ki Zürcher'e göre Türk Bağımsızlık Savaşı, 1915 Ermeni tehcirinden (Zürcher'e göre mesele bir "soykırım"dır. Bkz. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s.171 -ancak bu ifade kitapta zayıf bir vurguyla tek bir kez kullanılmaktadır-) bu yana azınlıkların Anadolu'dan boşaltılmasını, kovulmasını öngören aşırı milliyetçi yönelimin bir uzantısıdır ve aslında Türk-Yunan boğazlaşmasından ibarettir. Bu bakış açısının Milli Mücadele'yi haklı bir vatan savunması olarak yorumlamayıp, "maksimal çözüm"ün bir parçası gibi sunması herhalde olağan karşılanmalıdır. Ne var ki ulusun esenliğini Orta Asya veya Arap ülkelerinde keşfetmek çabasıyla, mütevazı Anadolu-Rumeli topraklarında Kemalistlerin bağımsız bir Türk devleti kurma düşüncesini tümüyle özdeş görmek yadırgatıcıdır. Ayrıca Lozan'a bakıldığında görüşmeleri tıkayan en yakıcı konunun kapitülasyonlar olması; yeni Türk devletinin Musul, Hatay ve Batı Trakya'daki toprak ödünlerine karşılık, kapitülasyonların kaldırılması için olağanüstü direnç göstermesi, belki de Kemalist Devrim ile birlikte Türkiye'nin değişen önceliklerini yansıtmaması bakımından Zürcher'in genellemesine en iyi yanıtı verecek örnekler.

lar, çarpıtmalar, eğip bükmeler yaparak dönemi baştan aşağı yeniden kurguladığını ima ediyor.

1908 İhtilali üzerinde Mustafa Kemal'in ne ölçüde bir pay sahibi olduğuna ilişkin Zürcher'in değerlendirmelerini şu şekilde özetlemek mümkün: Mustafa Kemal 1905'te Suriye'de görev yapmaktayken, artık yavaş yavaş kendi zihin dünyasına da yerleşmekte olan Türk milliyetçiliği ülküsü doğrultusunda kurulmuş bir cemiyete, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ne (VHC) katılma kararı aldı. Fakat Suriye gibi çoğunluğunu Arap nüfusun oluşturduğu bir bölgede, halkın Türk milliyetçiliğine dayalı söylemlere pek sıcak bakmayacağını kolayca kestirebiliyordu. Ayrıca Suriye, devletin yönetim merkezinden çok uzakta bulunuyordu. O nedenle düşüncelerinin ses getireceği, halk nezdinde itibar göreceği ve de ülke yönetimini doğrudan etkileyebilecek yakınlıktaki bir bölgeye, Makedonya'ya geçmek istedi. Henüz oraya varmadan Selanik'te VHC'ye ait bir şubenin açılması talimatını vererek hazırlıklara girişti. Bu esnada 1908 İhtilali'ni yürütecek kadroların oluşumunu sağlayan, önemli siyasal unsurlardan birinin, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin (OHC) temelleri yine aynı kentte atılmaktaydı... İşte Zürcher, resmi tarihcilikten esinlenen yerleşik yargının, VHC'nin devamı niteliğindeki yeraltı örgütlerinin bir başarısı gibi sunarak, ihtilali Mustafa Kemal'e mal etmeye çalıştığını belirtiyor.

Zürcher'in teşhisine bakılırsa, ihtilalin perde arkasındaki kilit yapılanma, OHC bünyesinde hizmet veren ve bir süre sonra İTC'ye eklenilen gruplar olmuştu. Süreç şöyle akmıştı: Yurtdışında, Paris'te üslenmeye devam eden Ahmet Rıza'nın İTC'siyle Selanik ve İstanbul'da faaliyetlerini yoğunlaştıran OHC, Prens Sabahattin'de somutlaşmış liberal-kozmopolit dünya görüşü karşısında, milliyetçi-merkeziyetçi bir düzlemde yakınlaşmışlar, güçbirliğine yönelmişlerdi. 1907'de iki örgüt bütünleşmiş; OHC, İTC adını benimsemişti. Bundan böyle İTC'nin Paris kolunun etkisi silinecek, cemiyetin tek temsil merkezi Türkiye olacaktı. Artık hedef, ülke yönetimini mutlak ele geçirmektir. Bu sırada VHC'nin Selanik şubesi Mustafa Kemal'in güdümünden çıkmaya başlamış; ülkeyi kurtaracağına dair yaydığı inanç günden güne artmakta olan en ciddi örgütün, İTC'nin saflarına karışmış ve kendini feshetmişti. Şimdi Mustafa Kemal'in önünde tek bir seçenek kalıyordu. O da bunu yaptı ve muhtemelen Şubat 1908'de İTC'ye üye oldu. Ne var ki İTC içinde kısa zamanda seçkin bir yer edinebilmesine rağmen, üyeliğinin daha geç gerçekleşmesinden dolayı Mustafa Kemal, cemiyetin önder isimleri arasına girmekte zorlandı. 1908 İhtilali'nde gösterdiği yararlılıkların semeresini toplayamadı. Adı ihtilalle özdeşleşen askerlerin ve tabii ki Enver'in kazandığı güç, onu gölgede bırakmaya yetti...

Görülmektedir ki Zürcher, ihtilalin gerçek mimarının Mustafa Kemal olduğunu vazeden "resmi tez" in yanlışlığını kanıtlamaya çalışırken önemli dayanaklardan yola çıkıyor. Aynı şekilde Mustafa Kemal'in Enver tarafından hep bastırılmaya, yalnızlaştırılmaya çalışılmış en etkili muhalif kişilik olarak yansıtılmasına itiraz ediyor. Zürcher'e göre Mustafa Kemal ne siyasal konularda abartıldığı kadar şiddetli bir muhalefet ortaya koymuş, ne de önderlik çekişmesinde Enver'i aşırı bir tedirginliğe itecek çıkışlar yapmıştı.

Tabiatıyla onda rakibine dönük bir kıskançlık, kızgınlık ve bir hınç duygusu belirirken; Enver benzer duygulara pek kapılmamış, Mustafa Kemal'i o günlerde kendisi açısından ciddi bir tehdit saymamıştı. Nitekim Mustafa Kemal İTC'de Türk milliyetçiliği siyasetini gözeten, köktenci kanadın öne çıkan simalarından biriydi ve cemiyetin yüksek rütbeli askerleri arasında yer almaktaydı. Bununla birlikte önderlik şansı yok denecek kadar azdı. O da bu özlemine şimdilik ket vurarak, Enver'i dizginleyeceğini düşündüğü bir diğer kıdemli asker, Cemal'in maiyetine girmeyi yeğledi. Edirne'nin kurtarıcısı namıyla olağanüstü bir saygınlığa kavuşan Enver'in 1913'te Harbiye Nazırlığı'na getirilmesi onun elini iyice zayıflattı. Fakat Almanların Türk ordusu üzerinde güçlü bir nüfuz kurmalarına müsaade edildiği gerekçesiyle Mustafa Kemal sert eleştirilerde bulunuyor, askerlerin siyasetten soyutlanması önerisinde de ısrarcı davranıyordu. Bunun yanında Enver'e karşı gizlice tezgâhlandığı iddia edilen, başarısız darbe girişimlerinde de adı sıklıkla geçiyordu... Peki, bütün bu olumsuz ve aykırı eylemlerine karşın Mustafa Kemal'in ordudaki yükselişini sürdürmesine niçin göz yumulmuştu? Zürcher bu soruyu da şöyle yanıtlıyor: Çünkü Mustafa Kemal özellikle Anafartalar'daki başarılarıyla büyük bir beğeni toplamıştı. Mesai arkadaşları ve halk tarafından çok seviliyordu. Alman nüfuzuna göğüs gerebilmek için böylesine parlak askerlere gerçekten ihtiyaç vardı. Daha önemlisi, İTC çeşitli güç odaklarını içinde barındıran, karmaşık bir siyasal yapı görünümündeydi ve Mustafa Kemal'in cezalandırılması dengeleri bozup alt üst edebilirdi...

Gelelim eserin odak noktasını oluşturan kısma... Anımsanacaktır ki kitap incelenirken, metnin girişinde genel bir çerçeve çizmek adına, Milli Mücadele yıllarından 1926 İzmir suikastı yargılamalarına kadarki sürece ilişkin ortaya konulan değerlendirmeler, önemli görülen yönleriyle özetlenmeye çalışılmıştı. Şimdi de fazla ayrıntıya gömülmeden ve usulen yazarın bakış açısına bağlı kalarak bu süreci yeniden ele alacağız.

Zürcher'e göre, resmi tarihçiliğin üstünü örtmek istemesine karşılık, Türk Bağımsızlık Savaşı'nı ateşleyen, milli direnişi başlatmak umuduyla tüm olanakları seferber eden, halkı derleyip toparlayan en etkin örgütsel unsur İttihatçılık olmuştu. Öyle ki İtilaf devletleriyle uzlaşma yolları arayan İstanbul'daki egemen siyasal görüş, Anadolu'da olası işgallere karşı patlak verebilecek bir kurtuluş hareketinin bu çabaları çıkmaza sokacağından kaygı duyuyordu. O yüzden de Milli Mücadele'yi yıpratmak, kötölemek ve halk desteğinden yoksun bırakmak düşüncesiyle Milliyetçilerin İttihatçı kimliği üzerinden olumsuz söylemler üretmeyi sürdürdü. Zira I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan felaketler, halk tarafından tamamen İttihatçılara fatura ediliyor; İttihatçılık adeta lanetleniyordu. Fakat bir biçimde, insanları savaşıma azminden soğutmaya dönük bu söylemlerin boşa çıkarılması gerekliydi. Milliyetçiler de öyle yaptılar: halkın güvensizliğini gidermek ve İstanbul'un tavizkar tutumu dışında, İtilaf devletlerini ikna edip daha onurlu bir anlaşma zeminine çekebilmek için İttihatçılık ile hiçbir bağlarının bulunmadığını duyurdular. Bir anlamda "gerçek kimliklerini" gizlemek zorunda kaldılar...

Peki, İttihatçı kökenden gelen milliyetçi güçler nasıl olmuştu da Türkiye tarihinin bu en belirsiz, en sancılı dönemlerinden birinde halkın yazgısına el koyabilme cesaretini sergileyebilmiş; merkezi yönetimin iradesinden bağımsız bir silahlı hareketi, üstelik ona başkaldırarak yaratabilmişti? Zürcher'e bakılırsa, bunu başarmak yolunda Milliyetçilere elverişli koşullar sunacak bir altyapının, bir ön hazırlığın tamamlanmış olması kaçınılmazdı. Nitekim iktidarı yitirmesine ve Enver, Talat, Cemal dâhil birçok önderinin yurtdışına kaçmasına rağmen İttihatçılık ordu, polis ve yerel yönetimler üzerindeki etkinliğini hâlâ korumaktaydı. İstanbul'da İtilaf devletlerinden merhamet bekleyen, eli kolu bağlı bir yönetim, halkta ise olağanüstü bir yılgınlık ve usanmışlık havası hâkimken, milliyetçi asker ve aydınların böylesine bir durumda mesafe alabilmelerini kolaylaştıran temel etken, işte bu dayanak noktaları olmuştu. Öncelikli çözüm arayışları İstanbul'da başlamıştı ve siyasal bir nitelik arz ediyordu. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış sayılan İttihatçılar iktidarı terk etmek zorunluluğu duymuşlardı ki, yerlerini alacak hükümetin savaş yıllarında izlenen politikalarından sorumlu tutulmamasını amaçlıyorlardı. Böylece İtilaf devletleriyle pazarlık şansı artabilecekti. İttihatçılar ayrıca oluşturulacak yeni hükümetin kendi himayeleri altında kalması için önlemler almayı denemişlerdi. Bu uğurda, Alman yanlısı olarak damgalanmamış eski İTC üyelerinin de katılabileceği bir kabine kurmayı tasarlamışlardı. Kabinenin başında uyumlu ve güvenilir bir general olan Ahmet İzzet Paşa bulunacaktı. Ne var ki bu gerçekleşmemişti. Sultan Vahdettin durumun farkına varmış ve İttihatçıları devre dışı bırakacak bir hükümete, Tefik Paşa hükümetine onay vermişti. Bu gelişme İttihatçıların İstanbul'daki faaliyetlerinin önünü tıkayınca, zaten hâlihazırda bekletilen başka bir çözüm seçeneği gündeme sokulmuş ve hep birlikte gözler Anadolu'ya çevrilmişti...

Daha önce de altı özenle çizildi; Zürcher'e göre ortaya çıkabilecek en kötü olasılığa karşı Anadolu'da bir direniş hareketinin temelleri atılmak istenmiş, henüz 1915'te Çanakkale muharebeleri sürmekteyken İTC'nin hazırladığı bir plan çerçevesinde ve bizzat Enver'in emirleriyle bu yöndeki çalışmalara hız verilmişti.****

Söz konusu plan,

Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na sürüklenmesine yol açan göz kamaştırıcı beklentilerin (Türk soylu halklar ve diğer İslam unsurlarıyla bütünleşerek Osmanlı'yı büyük bir Türk-İslam imparatorluğuna dönüştürmek) suya düşmesi durumunda son çare olarak düşünülmüştü. Bu kapsamda İttihatçılar tarafından şu hazırlıklar yapılmıştı: Yükümlülüğü, temsil ettiği bölgenin milliyetçi güçlerle kaynaşmasını sağlamak ve halka vatanseverlik bilinci kazandırmak olan yerel cemiyetler kurulmuştu. Anadolu'nun pek çok noktasında gizli cephanelikler oluşturulmuş; direniş hareketini ayakta tutacak, sırtlayacak bir kısım ordu birlikleri (Karabekir'e bağlı birlikler), terhis edilme tehlikesinden en kolay sakılabilecek bir bölgede, Doğu Anadolu'da konuşlandırılmıştı. Nitekim Çanakkale'de

**** Kimi yönleriyle okuyucu tatmin etmekten uzak, son derece tartışmaya açık ve abartılı olduğunu tekrarlamak ihtiyacı duyduğumuz bu anlatımın, yine de Bağımsızlık Savaşı üzerindeki İttihatçılık etkisini kavramakta bizlere ışık tuttuğunu teslim etmek zorundayız.

başarılı sonuçlar elde edildiğinden dolayı dondurulan, askıya alınan bu plan 1919-1920 yıllarının olumsuz koşullarında yaşamsal bir güncelliğe kavuşmuştu. Evvelki hazırlıklar genişletilerek sürdürülmüş; İttihatçı yeraltı örgütlerinden Karakol Cemiyeti, İstanbul'da İtilaf güçlerinin el koyduğu silah depolarına ait belli miktarda cephaneyi gizlice temin ederek Anadolu'ya göndermişti. Başkentteki siyasal çözümleri arayışları düşkünlüğüyle noktalanmış ve artık kurtuluşun askeri yöntemlerden geçtiği kanısına varan milliyetçi komutanların Anadolu'ya intikaline, yine çoğunlukla Karakol Cemiyeti aracılığıyla etmişti...

Burada en dikkate değer olanı, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkarak Milli Mücadele'nin başına geçmesinde İttihatçıların ve özelde Karakol Cemiyeti'nin belirleyici bir yerde durup durmadığı hususudur. Acaba Mustafa Kemal Nutuk'ta belirttiği gibi, Anadolu'da bir direniş hareketi başlatıp bağımsız, milli bir Türk devleti kurma fikrine tek başınamı varmıştı?***** Yoksa bunu ortak paydaları İttihatçı geçmişleri olan milliyetçi komutanlar birlikte mi kararlaştırmışlardı? Özetlemek istersek, Zürcher bunun yadsınmaz bir gerçeklik olduğu görüşünde: Mustafa Kemal tıpkı diğer paşalar gibi ilk aşamada, İtilaf devletleriyle müzakere ederek anlaşma sağlanabileceği umudunu koruyordu. Hakkaniyetli bir çözüme ulaşmak adına da önemli yetkileri ele almanın gerekliliğine inanmıştı. O düşünceyle Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığı altındaki bir kabinede bakanlık görevi üstlenebilmek için girişimlerini sıklaştırdı. Ne var ki Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazamlığı padişahın engeline takıldı; güvenoyunu alan Tefik Paşa hükümeti oldu. Mustafa Kemal hemen yılgnlığa kapılmadı; bu kez doğrudan Vahdettin ile temas kurmaya çalıştı, ama yeterince ilgi görmedi ve geçiştirildi. Onun üzerine arkadaşlarıyla birlikte, Vahdettin'i bir darbeyle alaşağı etmeyi bile aklından geçirdi. Bütün bu çabalar sonuçsuz kalınca da İstanbul'da siyasal çözümlerinin tükendiğini anladı ve bir an önce Anadolu'ya ulaşabilmenin yollarını araştırmaya koyuldu...

İşte Zürcher'e göre, Milli Mücadele'nin önderliğine gelebilmesinde Mustafa Kemal'i en fazla destekleyen, öne çıkaran etken Karakol Cemiyeti ve onun yürüttüğü gizli çalışmalar olmuştu. İttihatçılar zaten direniş hareketini alttan alta örgütlemişlerdi. Şimdi de eşgüdümü ve dayanışmayı sağlayacak, hareketi tek bir hedefe kilitleyecek, saygın, başarılı bir komutana ihtiyaç vardı. Bu kişinin Alman yanlısı politikalarla hiçbir biçimde özdeşleştirilemeyecek, "lekelenmemiş" bir isim olması elzemdi. İtilaf devletlerini gücendirmemek, hiddetlendirmemek, barış yolunu hep açık tutmak gerekiyordu. Aranan özellikler açısından Ahmet İzzet Paşa adeta biçilmiş kaftandı; lakin o bu özveriye katlan-

***** Zürcher'in ihmal ettiği bir nokta var. Kuşkusuz Milli Mücadele önderlerinin tek bir siyasal çatıdan gelmeleri, onların aynı düşünsel doğrultuda hareket ettiklerini göstermez. Mustafa Kemal'siz bir milli devlet düşünülebilir miydi? Pek sanmıyoruz. Zira milli devletin vazgeçilmez üstyapı kurumlarının inşasına, saltanat ve hilafetin kaldırılmasına, eğitim, hukuk ve kültür devrimlerine bazı önde gelen komutanların itiraz etmiş olmaları, her fırsatta ayak sürümeleri, Mustafa Kemal'in "biricikliğini" anlatmaya yetmez mi? Henüz askeri zafer yeni kazanıldığında Mustafa Kemal "Asıl mücadele bundan sonra başlıyor" derken, Kurtuluş Savaşı'nın ikinci adamı Rauf Bey'in "İnkılâplar dönemi bitti" diye tutuculuk zillerini yeniden çalmaya başlaması, eskiye dönüş arzularının o dönemde ne kadar şiddetli olduğunu anlatmıyor muydu? (Bkz. Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, C.I, s.316) Bizce Mustafa Kemal'in Türk Devrimi'nin yaratılmasında oynadığı yaşamsal rol, soyut genellemelerle hafife alınacak türden değildir.

mak istemedi. İttihatçılar bunun üzerine göreve uygun buldukları ikinci seçeneğe, Mustafa Kemal'e aynı öneriyi iletiler. Uzunca sayılabilecek bir değerlendirme sürecinin ardından Mustafa Kemal görevi kabul ettiğini bildirdi. Tam bu esnada, Samsun yöresinde şiddetlenen Türk gerilla faaliyetlerini bastırmak amacıyla padişah tarafından Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne atandı. Zira Mustafa Kemal İtilaf devletleri ve özellikle İngilizlerin de sıcak karşıladığı bir askerdirdi. İttihatçı geçmişine rağmen kendisinden kuşku duyulmaması onun işini kolaylaştırmıştı. Direniş hareketini yönetebilmek için Anadolu'ya atılmaktan başka çare yoktu. Aradığı fırsat doğmuştu. Hâlbuki saray ve hükümetin gözettiği ilkelerle, Mustafa Kemal'in öngördüğü çıkış yolu birbiriyle çakışmıyordu. İstanbul'un izlediği temel politika İtilaf devletlerini yatıştırmak, onların taleplerini olabildiğince hafifletmek, "zararı en aza indirmek", işgallere gerekçe yaratmamak, daha çok iktisadi alanda verilecek ödünlerle meseleyi masada halletmek düşüncesine dayanıyordu. O nedenle Anadolu'da boy gösterebilecek en ufak bir direniş kıvılcımı İtilaf devletlerini daha acımasız olmaya itebileceğinden dolayı hemen söndürülmeli, ezilmeliydi. İlginçtir ki Mustafa Kemal hem Samsun'daki resmi göreve layık görülen itaatkâr bir asker, hem de Milli Mücadele'ye öncülük edecek yegâne şahsiyet olarak algılanmasından ustaca yararlanmayı bilmişti. Hakkında Milliyetçiler gibi İtilaf devletleri ve padişah da olumlu bir kanaate sahipti; ama o Samsun'a kesinlikle resmi görevini yapmaya gitmiyordu...

Görülmektedir ki Zürcher, Mustafa Kemal'i Milli Mücadele'ye ön ayak olması için Vahdettin'in görevlendirdiğini; İngilizleri kandıran, oyalayan padişahın aslında Milli Mücadele'yi perde arkasından yöneten gerçek beyin gücü olduğunu iddia eden ve hala günümüzde azımsanmayacak sayıda savunucusu bulunan "muhafazakâr" tezlere katılmıyor. Ancak diğer taraftan resmi tarihçilikte Vahdettin ve hükümet üyelerinin birer hain olarak etiketlenmelerini haksızca buluyor ve eleştiriyor. Saray ve hükümetin Milli Hareket'e hiçbir biçimde yakınlık göstermediğini,***** destek vermediğini; hatta Ali Galip ve Anzavur tertipleriyle onu baltalamaya, zayıflatmaya çalıştığını kaydeden Zürcher, buna karşılık İtilaf devletleriyle iyi geçinerek işgallerin sona erdirilebileceğini düşleyen İstanbul'un vatani satmakla suçlanamayacağını vurguluyor. Yani ona göre hem işgalcilerle çarpışan Milliyetçiler, hem de işgalcilerle şirin görünme taktiği izleyen Osmanlı yöneticileri vatanın kurtuluşunu amaçlıyorlardı. Uzlaşamadıkları tek nokta bu işin yönüydü... Gerçekten bu değerlendirme, ihanetin ne kadar da göreceli ve bulanık bir kavram olduğunu sergiler niteliktedir.

Başlangıçta genişçe bir özeti aktarıldığı üzere, Zürcher bu aşamadan sonra, Kemalistlerin otoriteyi tamamen ele geçirecek 1920'de Karakol Cemiyeti'ni, 1921'de mecliste güçlü bir temsiliyeti bulunan Envercileri, 1923'te İTC'yi yeniden diriltmek için atağa kalkan bir kısım İttihatçıyı, 1925'te "tek bir haklı gerekçesi yokken" TCF'yi ve 1926'da İzmir suikastını "fırsat" bilerek İttihatçı kimlikten gelen bütün muhalif unsurları nasıl bertaraf ettiğini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ardından, yukarıda eleştirel yorumlarla

***** Ali Rıza Paşa'nın istisnai bir yerde durduğu burada unutulmuş olmalı.

karşılık vermeye çalıştığımız şu teşhisi yaparak, eserin temasını önümüze dökmektedir: 1919 ile 1926 yılları arasında yaşanan siyasal gerginlik ve çatışma, iki karşıt kutbun didişmesi biçiminde tezahür etmemiştir. Kemalist iktidar, kendisiyle aynı yapı (İTC) içerisinden doğup serpilmiş olan muhalif akımları budamaya, yok etmeye çalışmıştır. Bu uğurda özgürlükleri sınırlandırma yoluna gitmiş; gerektiğinde sertlik yanlısı politikaları yürürlüğe koymaktan kaçınmamıştır. Çağdaş Türkiye deyim yerindeyse İttihatçı zihniyeti iliklerine kadar özümsemiş, milliyetçi bir askeri kadro tarafından kurulmuştur. Kemalist güçler geçmişle bağları söküp atmak yerine eski alışkanlıkları aynen devam ettirmişlerdir. Cumhuriyeti otoriter bir anlayışa göre yapılandırmışlar ve kesinlikle liberal demokrasiyi amaçlamamışlardır. Kemalistlerin, benzer süreçlerden geçtikleri ve çoğu noktada ortak görüşleri paylaştıkları ılımlı muhaliflerine bile en ufak bir tahammül göstermemiş olmaları bunun en açık kanıtıdır...

Son söz olarak şu söylenebilir: “Milli Mücadele’de İttihatçılık” Kemalist döneme eleştirel bakışı kavramak isteyen okuyucuların en fazla yararlanabilecekleri kaynaklardan biri. Öne sürdüğü tezler bakımından gayet ufuk açıcı. Fakat eklenmeden geçilemez; örneğin İdris Küçükömer’in 1960’lı yıllar sonunda aynı ekseninde kaleme aldığı, bizce kendi doğrultusundaki en dikkat çekici metinlere, Zürcher’in adı anılan kitaplarında tek bir gönderme bile yapılmamış olması yadırgatıcıdır. Bu eksiklik, Zürcher acaba İdris Küçükömer’den hiç haberdar değil miydi, sorusunu akıllarda uyandıracak denli ilginç bir görüntüyü yansıtmaktadır. 1980 öncesinde Kemal Tahir, İdris Küçükömer, Sezai Karakoç, Emin T. Eliçin gibi Kemalizme muhalif aydınların ortaya koyduğu yapıtların, 1980 sonrasında liberal Türk düşünürleri ve ülkemiz tarihçiliğinde yıldızı giderek parlamaya başlayan yabancı yazarlar tarafından pek rağbet görmeyişi anlaşılır olmaktan uzaktır. Bu durum düşünce dünyamızdaki “hafızasızlık” sorununu bir kez daha gündeme getirmektedir.